

DE ZANDLOPER

Van het Bestuur

VOE-lid en incidenteel Zandloper-auteur *Janny Bloembergen* kreeg met de Prof. Winterprijs voor haar boek *'Paradoxe modernisering: Ede 1945–1995; groot geworden, herkenbaar geleven'* nationale erkenning. Het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis organiseert deze prijs die elke twee jaar wordt uitgereikt voor het beste boek voor lokale en regionale geschiedenis in Nederland.

Het college van B&W laat een financiële studie doen of het haalbaar is om Cultura te verplaatsen naar de Achterdoelen. De Edese kranten hebben er over geschreven en veel vrijwilligers vroegen wat dit betekent voor het realiseren van het *Cultura-Kenniscentrum*. Navraag bij de gemeente bevestigde dat de aanpassing van de tweede verdieping van Cultura tot kennis-/erfgoedcentrum gewoon doorgaat. Bij het ontwerp van de nieuwe inrichting was er al rekening mee gehouden dat het

centrum kan meeverhuizen, mocht dit gedurfde plan ooit werkelijkheid worden.

Uitgave van de Vereniging Oud Ede jrg 45 nr. 4 - december 2017

Van het bestuur	1
Agenda	2
De Reformatie op de Veluwe	3
80 jaar Historisch Museum Ede	12
17 september 1944: Bombardement op Ede	17
Doos 11: Begraven en herbegraven	21
School met den Bijbel	26
Feestmuziek	27
Edese vrouwen in het voetlicht	30
Colofon	32

De boeken van de Vereniging zijn elke donderdagmiddag in het gemeentearchief bij de werkgroep bibliotheek te koop of te bestellen. Zo ook het boek over Kernhem door *Elisabeth Demesmaecker* dat op de Open Monumenten Dag is verschenen. De *Nederlandse Kastelen Stichting* verzorgde de uitgave en *Fred Vogelzang* van de NKS gaf toen een korte presentatie. Wij hebben Fred gevraagd om een lezing te geven over Kernhem en het boek, en dat doet hij op dinsdag 20 februari.

De restauratie van het *Mausoleum* naar de oorspronkelijke staat gaat van start zodra de bestelde natuursteen is ge-

leverd. 2018 is nationaal uitgeroepen tot verzet-herdenkingsjaar en dat maakt de restauratie extra bijzonder. Op initiatief van het *Platform Militaire Historie* wordt er in 2018 door alle oudheidkundige verenigingen/musea in de gemeente volop aandacht aan gegeven met als thema de rampzalige dropping in maart 1945.

Onze secretaris, *Gerard Hendriks*, stopt in april. In onze statuten staat dat bestuursleden voor drie jaar worden benoemd en éénmaal herkiesbaar zijn. Gerard is in 2015 herkozen en geeft nu het stokje over....Dus, wilt u de Vereniging versterken als secretaris...wij informeren u graag.

Patty Gonggrijp versterkt vanaf oktober het bestuur van de Vereniging. Bij de ALV zullen wij haar voordragen als algemeen bestuurslid. Voor sommigen van u is Patty een oude bekende, want in de periode vóór Ben Hilgers was zij directeur van het museum.

Simon van de Pol, voorzitter

Agenda

Dinsdag 20 februari, Hotelrestaurant De Bosrand, aanvang 20:00 uur, zaal open om 19:30: Lezing door Fred Vogelzang: Kernhem, een adellijk slot aan de rand van de Veluwe.

De geschiedenis van Kernhem is door Elisabeth Demesmaeker grondig onderzocht. Haar manuscript werd na haar overlijden bewerkt door Fred Vogelzang en Ben Olde Meierink van de Nederlandse Kastelen Stichting.

Woensdag 18 april: Algemene Leden Jaarvergadering met na de pauze de traditionele 17 april-lezing (17 april 1945 was de dag dat Ede werd bevrijd), ditmaal verzorgd door Ed van Seters, voorzitter van het Platform Militaire Historie.

De Reformatie op de Veluwe

Een moeizaam proces

Door Wim van Leussen

Herdenking 500 jaar Reformatie (1517–2017)

In 2017 vindt de herdenking plaats van ‘500 jaar Reformatie’. Op 31 oktober 2017 is het namelijk 500 jaar geleden dat Maarten Luther zijn 95 stellingen op de deur van de slotkapel in Wittenberg spijkerde.

Deze ‘95 stellingen’ zijn een scherp protest tegen de wantoestanden in de toenmalige Katholieke Kerk, en staan symbool voor een veel bredere onrust in de samenleving. Deze gebeurtenis, en daarmee de Reformatie, wordt in 2017 wereldwijd herdacht. Vooral in Duitsland, maar ook in veel andere landen, vonden en vinden talloze evenementen plaats. In talrijke musea zijn tentoonstellingen en de stad Wittenberg zelf lijkt in 2017 in een soort museum veranderd te zijn. In Nederland krijgt Elburg een *Reformatiemuseum*, in Amsterdam opent het *Luthermuseum* in 2017 zijn deuren en in Utrecht is in september 2017 in het Catharijneconvent een grote tentoonstelling gestart over Luther en zijn invloed in de Nederlanden: *Ontdek de kracht van Luther in woord, beeld en muziek!* Ook het *Museum Lunteren* overwoog in 2017 een tentoonstelling over de Reformatie, toegespitst op de Veluwe en Lunteren. Uiteindelijk besloot men dit niet te doen, maar in *Bij de Amse Pomp*, uitgave van de Vereniging Oud-Lunteren, een artikel te wijden aan dit onderwerp. Het deel uit dit verhaal, dat specifiek gaat over de Veluwe en Lunteren, wordt hier in *De Zandloper* ter lezing aangeboden.

Aanloop tot de Reformatie

De periode, waarover we hier schrijven, is een turbulente overgangstijd van *Middeleeuwen* naar de *Nieuwe Tijd*. In de Middeleeuwen was de samenleving nog overzichtelijk, met drie standen: geestelijkheid, adel en boeren. In de laatste periode daarvan, ook wel de *Late Middeleeuwen* genoemd, werd de samenleving steeds onoverzichtelijker: de macht van de adel nam af, er ontstonden in Europa steeds meer verstedelijkte gebieden, en tal van oorlogen, ziekten en hongersnoden teisterden grote delen van Europa. Ook waren er wetenschappelijke ontwikkelingen, die het denken sterk beïnvloedden, en niet te vergeten de ontdekkingsreizen, die een compleet nieuw wereldbeeld veroorzaakten.

Vanuit godsdienstig oogpunt was Europa min of meer een eenheid: de Rooms-Katholieke Kerk, met de paus als bisschop van Rome aan het hoofd. Naast een religieuze eenheid vormde de Kerk tot ver na het eind van de Middeleeuwen ook een belangrijke politieke macht. Dit laatste vanzelfsprekend met grote gevolgen en

talloze conflicten. Juist van daaruit ontstond er een groeiende ontevredenheid over het kerkelijk gebeuren. Voeg daarbij het feit dat een groot deel van de bevolking in slechte leefomstandigheden verkeerde, onder andere door voedselcrises en verwoestende oorlogen, dan verklaart alleen dit al de voedingsbodem voor verzet tegen de toen heersende macht.

Het was in deze tijd dat Luther op 31 oktober 1517 zijn 95 stellingen aan de deur van de slotkapel te Wittenberg spijkerde. Het was vooral een reactie op de aflaat-verkopen, die geld moesten opbrengen voor de nieuwbouw van de Sint Pieterskerk in Rome. Hiermee konden de mensen hun zonden afkopen en hoefden zij geen berouw meer te tonen. Tegenover dergelijke activiteiten van de Kerk stelde Luther zijn opvattingen over het geloof en het verkrijgen van de heilszekerheid in Christus. Dat zijn stellingen zo'n grote bekendheid zouden krijgen, hangt enerzijds samen met het feit dat het verzet tegen zulke kerkelijke praktijken al breed leefde, maar ook de felle bestrijding van Luther door zowel de paus als de keizer hebben eraan bijgedragen. Karel V verhoorde Luther in 1521 op de Rijksdag in Worms en paus Leo X deed hem op 3 januari 1521 in de ban. De snelle verspreiding van dit nieuwe denken laat zich illustreren door het feit dat Antwerpen, toentertijd een grote handelsmetropool in West-Europa, in 1519 al bekend stond als een luthers broeiest.

Ook in Nederland heerste een sterke onvrede over het Spaanse bewind, dat nog verergerde, toen dit in 1555 werd overgenomen door Filips II. In die zin was er een rijke voedingsbodem voor het reformatorisch denken in de geest van Luther en Calvijn. Vanuit de Nederlanden voelden velen zich genoodzaakt naar het buitenland te vluchten, vooral naar Duitsland en Engeland. Daar vormden zich *vluchtelingengemeenten*. Naast religieuze redenen speelden overigens ook economische motieven een rol.

Deze vluchtelingenkerken zijn voor het verdere verloop van de Reformatie in de Nederlanden van groot belang geweest. Daar konden de kerken zonder overheidsbemoeienis hun eigen organisatie kiezen, veelal overeenkomstig de ordening van Calvijn.

Niettemin kenmerkt de 16e eeuw zich hier door een grote variëteit aan religieuze stromingen: het (christelijk) humanisme, het calvinisme en het anabaptisme (doperse stroming), maar er waren ook vloeiende overgangen tussen het protestantisme en het katholicisme.

De spanningen als gevolg van de felle vervolgingen leidden in 1568 tot de opstand tegen de Spaanse regering en daarmee het begin van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). In deze periode groeiden de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden verder uit elkaar, waarbij in de Zuidelijke Nederlanden het katholicisme de enig toegestane godsdienst bleef en in de Noordelijke Nederlanden zich de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden vormde, bestaande uit acht soevereine staten: Groningen, Friesland, Overijssel, Gelderland, Holland, en Zeeland.

De *Gereformeerde Kerk* werd uiteindelijk de 'publieke' kerk in de Republiek. De bezittingen van de Rooms-Katholieke Kerk werden vrijwel overal door (lokale) overheden opgeëist. Hoewel officieel het alleen de gereformeerden was toegestaan een openbare eredienst te houden, was er een tolerant beleid. Wat betreft de voortgang van de Reformatie waren er grote verschillen tussen de provincies. Wij zullen ons hier beperken tot Gelderland, en dan nog heel in het bijzonder tot de Veluwe.

De Veluwe

In Gelderland was Karel van Gelre (1467-1538), afkomstig uit het geslacht Van Egmond en daarom ook Karel van Egmond geheten, vanaf 1492 tot aan zijn dood hertog van Gelre en graaf van Zutphen. Op uiterst sluwe wijze, gekoppeld aan groot politiek inzicht, probeerde hij zijn zelfstandigheid te bewaren. Vermoedelijk om een goede relatie met Karel V te onderhouden verzette hij zich hevig tegen het gedachtegoed van de Reformatie. Er volgde een moeizame periode met veel strijd, die bekend staat als de periode van de *Gelderse Oorlogen* (1502-1543). Na het overlijden van Karel van Gelre in 1538 werd hertog Willem van Gulik hertog van Gelre. Tijdens zijn bewind kwamen er meer mogelijkheden voor reformatorische preken en publicaties, alsmede enige vrijheid voor doperse invloeden. Ook hij verzette zich tegen de Habsburgse heerser Karel V, maar hij moest bij het *Traktaat van Venlo* in 1543 Gelre afstaan aan Karel V. Vanzelfsprekend betekende dit opnieuw een beperking van de mogelijkheden voor het doorvoeren van de Reformatie in Gelderland, maar de eerste stappen waren wel gezet. Met de komst van Jan van Nassau, de oudste van de vier jongere broers van Willem van Oranje en stadhouder van Gelderland van 1578 tot 1580, werd de Reformatie in Gelderland sterk bevorderd. Mede op zijn initiatief werd in 1579 de Unie van Utrecht gesloten, waarin de noordelijke gewesten afspraken maakten om gezamenlijk tegen de Spaanse overheersing te strijden en de steden en gewesten een eigen beleid op het gebied van godsdienst mochten voeren.

De tijd van Karel van Gelre was een tijd van hevige vervolgingen. Vooral na het Plakkaat van 1529 nam de vervolging in alle hevigheid toe. Diverse 'kettters' verloren hun leven door verdrinking, verbranding of onthoofding na beschuldigd te zijn van het zingen van een (kettters) geestelijk lied of het lezen van verboden boeken. Zoals gezegd veranderde dit onder Willem van Gulik (1538-1543). Vele wederdopers vluchtten naar Gelderland, en bij de hervormingsgezinden waren de verwachtingen hoog gespannen. Deze periode duurde echter slechts vijf jaar en de verwachtingen werden niet vervuld. Niettemin was deze periode voor de Reformatie van Gelderland van grote betekenis. Immers in het Traktaat van Venlo beloofde de keizer de vrijheden van Gelderland te eerbiedigen, en ook na 1543 blijkt het reformatorische gedachtegoed uit de vorige periode zich verder te verspreiden.

Wel moet gezegd worden dat op het Veluwse platteland van de Reformatie weinig te merken was. Men wilde katholiek blijven, maar de kerkelijke bijeenkomsten werden slecht bezocht en op feestdagen en heiligendagen waren vechtpartijen aan

de orde van de dag. Ook het verkopen en drinken van brandewijn, wijnen en bieren tijdens de kerkdiensten was een veel voorkomend verschijnsel. Dat de pastoors zich hieraan ergerden, spreekt voor zich.

In deze tijd blijken er in de Veluwse plattelandsdorpen ook pastoors te zijn, die hervormingsgezind waren. Een bekend voorbeeld is *Jan Gerritsz Versteeghe* (ca. 1520-1570), de pastoor van Garderen. Vanwege het uitdragen van reformatorische opvattingen en het bezit van verboden boeken in de pastorie werd hij gevangen gezet, maar wist na drie jaar te ontsnappen. Daarna schreef hij in het Gelders zijn boek *Der Leeken Wechwijser* en veranderde hij zijn naam in *Anastasius Veluanus* (de herrezen Veluwnaar). Het werk wordt beschouwd als de eerste gereformeerde geloofsleer, die in het Nederlands is verschenen. Al in de 16e eeuw verschenen er zes edities van dit boek.

*Ter nagedachtenis aan Anastasius Veluanus is in de Hervormde Kerk te Garderen op 30 juli 1912 een gedenksteen onthuld. Om hem als Gelders Reformator te eren heeft de gemeente Barneveld voor deze kerk in 1994 een standbeeld laten plaatsen, met de volgende veelzeggende inscriptie: **In Gelderland op die Velua leyt een arm dorp, gheheeten Garder, daer heb ick omtrent VI jaer ghepredict ende ben int jaer MDL den eersten January ghevanghen binnen Arnhem ghevuert en aldaer tot eenen sondighen wederroep ghedrongen. Joannes Anastasius.***

Tijdens het bewind van Jan van Nassau werden op tal van plaatsen gereformeerde kerkdiensten gehouden. Vele kerkgebouwen kwamen zo in gereformeerde handen. In Arnhem vond in 1579 de eerste Gelderse synode plaats. Zo werd, in tegenstelling tot de andere gewesten, in Gelderland de gereformeerde religie van bovenaf verspreid. Een belangrijke rol daarin speelde Johannes Fontanus (1545-1615), van 1578 tot 1615 predikant te Arnhem. Deze hele periode heeft hij zich intensief ingezet om de Reformatie op de Veluwe te bevorderen en wordt daarom ook wel 'De Hervormer van de Veluwe' genoemd. Zo toetste hij plaatselijke predikanten op hun reformatorische gezindheid en werden door zijn toedoen scholen opgericht in bijvoorbeeld Arnhem en Harderwijk. Onder zijn leiding kreeg het kerkelijk leven in Gelderland, en vooral de Neder-Veluwe, meer structuur.

Moegestreden overleed Fontanus op 22 november 1615 te Arnhem op de leeftijd van 70 jaar.

Lunteren

Ook in Lunteren wordt er vanuit het Hof van Gelre aangedrongen op het aanstellen van een reformatorische predikant. Dit blijkt echter geen eenvoudig te realiseren opdracht te zijn. Het begin van het predikantenbord in de Oude Kerk illustreert in de vorm van namen en jaartallen wat er in de tijd van de Reformatie en daarna gebeurde.

Predikanten der Ned. Herv. Gem. te Lunteren

15..	H. Dekker	1581
1581	J. Eill	1582
1591	F. Tats	
1602	Fabricius	1606
1607	R. v. Espraath	1608
1609	H. Lieseus	1662
1662	J. Wiselius	1675

Het predikantenbord uit de Oude Kerk te Lunteren. Hierboven de eerste zeven namen van dit bord met vermelding van het jaartal van komst en vertrek.

Op 11 juni 1580 stuurt het Hof van Gelre *Henricus Deckerus* naar Lunteren met een brief van aanbeveling. Maar deze predikant bevalt de mensen in Lunteren niet. Alleen het jaar van zijn vertrek (1581) wordt op het predikantenbord in de Oude Kerk nauwkeurig bijgeschreven. Maar ook de in oktober 1581 gekomen *Johannes van Eill* voldeed niet, en men hield zijn traktement in. *Borrius Borrii*, tot 1583 pastoor te Ede en vermoedelijk daarna predikant aldaar, zal Lunteren zolang onder zijn hoede nemen. Vanzelfsprekend staat hij als mentor niet op het bord vermeld.

Heel bijzonder op het predikantenbord in de Oude Kerk is de naam van *Fredericus Tatz*, waar zijn komst vermeld staat als 1591. Opmerkelijk is dat dit de enige predikant is, waarbij geen vertrekjaar wordt vermeld. In landelijke overzichtslijsten staat voor zijn komst meestal het jaar 1598, en wordt vaak een vertrekjaar 1601 genoemd. Dat kan echter niet juist zijn, omdat hij in 1598 nog zijn proefpreek moest houden. In de stukken van de classicale vergadering van de Classis Over-Veluwe d.d. 30 juni 1598 staat '*Lunteren Fredericus Tatz staat in proeb*'. Zijn 'proeb' is niet voldoende geweest. Het eerdere jaartal op het predikantenbord heeft te maken met het feit dat Tatz toen nog pastoor was en de bevolking dit

prima vond. De bevoogding door het Hof in Arnhem door zonder inspraak predikanten te sturen beviel de bevolking blijkbaar niet. Door 1591 op het bord aan te geven en geen vertrekdatum lijkt zij te kennen willen geven dat zij al een predikant in hun midden hadden, over wie ze tevreden waren. Dat blijkt ook uit de classicale notulen, waar vele jaren vanuit de Classis acties worden ondernomen om 'de superstitie van St. Toenis' en andere Roomse gebruiken in de kerk van Lunteren te bestrijden.

Uiteindelijk komt in 1601 *Johannes Fabricius* uit Scherpenzeel. Hij beviel wel, maar de kerkmeesters konden hem niet betalen. Hij vraagt daarom overplaatsing aan. De Classis wijst hem Hoevelaken toe (1603), maar Lunteren wil hem niet kwijt. Hij overlijdt in 1606. Na het overlijden van *Johannes Fabricius* wenst de gemeente *Reinerus ab Erbraed*. Op het bord in de Oude Kerk wordt hij gewoon *R. v. Espraath* genoemd. Het Hof keurt dit goed. Hij wordt bevestigd in 1607. Door gebrek aan voldoende inkomsten vertrekt hij echter al weer in hetzelfde jaar 1607.

In 1609 komt *Hubertus Liesselius* naar

Lunteren. Met hem komt in de gemeente meer stabiliteit. In de eerste twintig jaar waren de inkomsten echter zeer gering. Eigenlijk kon men zijn traktement niet betalen. Liesselius droeg vooral ook de armen een warm hart toe. Telkens gaf hij uit eigen buidel heel wat weg aan de armen. De bevestiging van ds Liesselius in 1609 vindt plaats door *Johannes Fontanus*. De notulen van de Classis in Ede, gehouden op 11 en 12 april 1610 vermelden: *'Lunteren ~ Predikant: Confirmabitur minister in Lunteren futuro die solis per D. Joannem Fontanum classis auctoritate ad id deputatum.'*

Deze zelfde notulen van de Classis Ede vermelden over de zondagsheiliging in de Veluwe dorpen het volgende:

'Die dorpen op Velouwenzoom, alls doorgaens op alle plaetzen, klagen vann der schrickelicker profanation des sabbaths, midt tappen onnder die predicatie, midt gras- ennde zandtmaeyen inn dennsellven tijdt ennde midt anndere diergelijcke exercitie. Dat sullcks den Edele Hove te kennen gegeven worden om daerin midt ernst door haer Edelen officieren te versien.'

De Oude Kerk te Lunteren. De hier zichtbare vleugel aan de zuidzijde is in 1761 aangebracht. Aan de noordzijde gebeurde dit in 1804, waarmee de kerk de vorm kreeg van een kruiskerk.

De overgang naar de Reformatie betekent voor Lunteren overigens geen afscheid van de rooms-katholieke gebruiken. Integendeel. Lang blijft men nog aan deze tradities gehecht. In de synodale acta wordt bij herhaling geklaagd over 'paepsche superstitiën' en 'opentlijke afgoderie'. Zo lezen we in 1600:

'Ds. Fontanus te kennen gevende dat te Lunteren, als men Sint-Toenis vierde, het volk in groote menigte van alle kanten bijeen was gekomen, de kerke geopent, een misse gezongen.'

En zelfs nog in 1666: *'Den Landdrost van Veluwen serieus aengescreven om met huysluyde te weeren de superstitieuse bedevaart te Lunteren die Sondag na St. Jan door de papisten pleegt gehouden te worden.'*

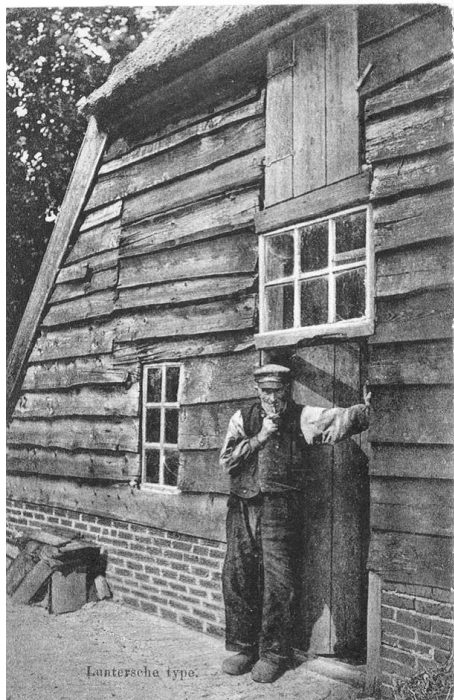
Waar bleven de Rooms-Katholieken?

Het vertrek in 1580 van stadhouder Jan van Nassau betekende geen wijziging van de ingeslagen weg. Hij had de samenstelling van het burgerlijk bestuur onder-tussen gewijzigd in een meerderheid van hervormingsgezinde magistraten. In april 1581 verbood het Hof van Gelre de openbare uitoefening van katholieke erediensten in Gelderland. Dat betekende overigens nog niet, dat er geen katholieken meer overbleven. Zoals ook elders in het land werden andersdenkenden gedoogd en getolereerd, mits ze het openbare leven maar niet beïnvloedden.

In de omgeving van Lunteren vonden katholieke gelovigen, die niet mee wilden in de protestantse stroming, een nieuw onderkomen in het buurtschap Esveld, gelegen tussen Lunteren en Barneveld. 'Men ging schuil' heette het. In dit gebied bleven pastoors werkzaam. Ongetwijfeld zal hier meegespeeld hebben dat de provincie Utrecht veel milder stond tegenover de katholieke gelovigen dan de provincie Gelderland. Zo zien we het in de provincie Utrecht gelegen dorp Achterveld, grenzend aan Gelderland, in 1674 weer een eigen priester krijgen (Meinardus van Houten), in 1719 een schuurkerk bouwen en in 1746 een echte Rooms-Katholieke kerk, wat in Gelderland toen nog niet mogelijk was. Van daaruit had deze gemeente lange tijd een uitgebreide grensoverschrijdende regionale functie en bediende de pastoor daar een uitgestrekt grensoverschrijdend gebied van pastorale zorg.

In Lunteren zelf is in 1580 bij de Reformatie de katholieke geloofsgemeenschap verdwenen. Wel wordt in 1870 nog melding gemaakt van een Jan ter Hörne, die als rooms-katholiek hier kwam wonen in het Wevershuisje, maar daardoor in het dorp een geïsoleerd bestaan leidde.

In de jaren 50 van de 20e eeuw vormde zich een groep RK parochianen, die op zondag kerkdiensten hielden in hotel *De Veluwe*, hotel *De Pelikaan* of in de jeugdherberg *De Poelakker*. In *Huize Zandkamp* bij de Dominicanessen werd een kleine kapel ingericht, waar 's winters diensten werden gehouden. Aan deze omzwervingen kwam een eind toen in 1960 het kerkgebouw St. Antonius Abt aan de Kerkhoflaan werd gerealiseerd.

De achterzijde van het Wevershuisje aan de Roskammersteeg 22 te Lunteren. De uit Duitsland afkomstige Jan ter Hörne was de laatste wever, die in dit huisje het weefgetouw hanteerde. Als rooms-katholiek leidde hij in Lunteren een geïsoleerd bestaan. Hij overleed in 1915, waarna het huisje in handen kwam van notaris R. Dinger.

Conclusies en discussie

Vanuit een koppeling van Veluwe aan begrippen als 'Bible Belt' wordt vaak gedacht dat de Reformatie hier een snelle ingang heeft gevonden. Het tegendeel is waar. De Reformatie was hier een uitermate moeizaam proces, dat van bovenaf werd opgelegd. Vooral op het platteland werd ondanks de grote druk vaak nog lang vastgehouden aan bestaande tradities en hebben rooms-

katholieke gebruiken nog langdurig voortbestaan.

Zonder de vluchtelingengemeenten, en voor Nederland vooral die in Emden en Londen, valt de Reformatie in Nederland niet te begrijpen. Van daaruit heeft de protestantse kerk in Nederland haar structuur gekregen en van daaruit zijn belijdenisgeschriften afkomstig. De conclusie lijkt gewettigd dat de hevige vervolgingen onder landvoogd Alva en de daardoor op gang gekomen vluchtelingenstromen naar vluchtelingenkerken in Duitsland en Engeland, bijgedragen hebben aan de calvinistische kerkstructuur in Nederland. Daarnaast hebben het christelijk humanisme en de Moderne Devotie een belangrijke voedingsbodem gelegd voor de Reformatie in de 16e eeuw.

De hedendaagse reformatorische stromingen en kerken, die de Veluwe zo kenmerken, zijn vooral ontstaan in de 19e eeuw als reactie op de toen overheersende liberale theologie en het *Algemeen Reglement*, waarmee Koning Willem I de kerk reorganiseerde. Zoals vluchtelingenkerken in de 16e eeuw de grondslag vormden voor de protestantse kerken waren het in de 19e eeuw vooral de gezelschappen, waar gelovigen hun geloofsleven verdiepten, en zo de grondslag vormden voor de latere reformatorische kerken. Leden van dergelijke gezelschappen kwamen uiteindelijk vaak terecht bij de afgescheiden kerken, maar juist op de Veluwe bleven onder deze gezelschapsmensen velen trouw aan de toenmalige Hervormde kerk.

Ook de *boekdrukkunst* is van doorslaggevend belang geweest voor de verspreiding van het gedachtegoed van de Reformatie. Illustratief is de in 1562 in Emden in de

Nederlandse taal verschenen *Deux-aes* bijbel, die tot aan de uitgave van de *Statenvertaling* (1637) de meest gezaghebbende vertaling in het Nederlandse taalgebied is gebleven. De vraag is gewettigd of over enkele eeuwen geconcludeerd moet worden dat het snel opkomende gebruik van sociale media en digitale informatie in de 21e eeuw een minstens zo grote invloed op kerk en geloven zal hebben als de boekdrukkunst in de 16e eeuw.

Voedingsbodem

Behalve het *Concilie van Trente* (1545-1563), van waaruit middels *Contra-Reformatie* en het instellen van de Inquisitie een hevige strijd ontstaan is tussen protestantse en rooms-katholieke stromingen, kan ook hier van een *Reformatie van de Rooms-Katholieke Kerk* gesproken worden. Misstanden in de kerk werden aangepakt en de canon van de Bijbel werd vastgesteld. Overigens geldt ook hier dat hervormingsbewegingen uit de 14e en 15e eeuw, zoals die van de Minderbroeders, een belangrijke voedingsbodem hebben gelegd voor deze Reformatie van de Rooms-katholieke Kerk. De beschrijving van dit proces valt buiten het kader van deze publicatie.

Bronnen

- C.H. Ris Lambers (1890) *De Kerkhervorming op de Veluwe 1523-1578*. Bijdrage tot de geschiedenis van het Protestantisme in Noord-Nederland. Uitgeverij G.W. Boonstra, Barneveld,
- H.J. Selderhuis (red.) (2014; 3e druk) *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis*. Uitgeverij Kok, Utrecht.
- J.I. Israel (1996) *De Republiek 1477-1806*. Uitgeverij Van Wijnen-Franeker.
- H. Noordzij (2012; tweede herziene druk) *Handboek van de Reformatie. De Nederlandse kerkhervorming in de zestiende en zeventiende eeuw*. Uitgeverij Kok, Utrecht.
- H. Tüchle (1968) *Reformatie. Deel V in de serie Geschiedenis van de Kerk*. Uitgeverij Paul Brand, Hilversum.
- W. van Leussen (2015) *Religie in Lunteren door de eeuwen heen*. Museum Oud Lunteren, Lunteren.
- L.J. Rogier (1947; 2e druk) *Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en de 17e eeuw. Eerste Deel*. Uitgeverij Urbi et Orbi, Amsterdam.
- A.A. van Schelven (1908) *De Nederduitsche vluchtelingenkerken der XVIe eeuw in Engeland en Duitschland in hunne beteekenis voor de Reformatie in de Nederlanden*. Martinus Nijhoff, Den Haag.
- P.J. Meij et al. (1975) *Geschiedenis van Gelderland 1492-1795. Boek II. In het bijzonder hoofdstuk VI Kerkgeschiedenis 1492-1795 door O.J. de Jong, De Walburg Pers, Zutphen*.
- Provinciale Synode Gelderland (2012; bewerkt door C. Ravenbergen) *Classicale Acta 1573-1620. IX. Uitgave in twee banden. Acta van de classis Over-Veluwe (Arnhem) 1598-1620, Band 2*, Huygens ING (KNAW).
- C.W. van Burgsteden (2004-2006) *Serie artikelen over de geschiedenis van de RK parochie in Lunteren in 't Varkentje van Antonius Abt – Jaargang 1 t/m 3*.

Tachtig jaar Historisch Museum Ede

Hetty Blaauw - de Wit

Op 1 januari 2016 is het Historisch Museum Ede aan het Museumplein gesloten. Hiermee is aan de lange geschiedenis van het museum een einde gekomen. Het museum is in de loop der jaren op diverse plaatsen gehuisvest geweest. Hier geef ik een kort overzicht van de geschiedenis van het museum.

Oprichting

Op initiatief van de heer P.Sibbles wordt in 1924 de Vereniging Oud Ede opgericht door zeven mannen die zich zorgen maken over het langzamerhand verdwijnen van de karakteristieke bebouwing, gewoontes, dorpsverhalen en sfeer in het dorp Ede. Voorzitter is notaris Fischer, en een van de bestuursleden is een zekere kapitein Bellen, werkzaam bij het garnizoen. Bellen is een fanatiek amateur-archeoloog. Het verhaal gaat dat hij soldaten schuttersputjes liet graven op plaatsen waar hij vermoedde interessante archeologische voorwerpen te vinden. Bellen doet in de gemeente Ede vele belangrijke opgravingen en hij wil zijn vondsten graag tentoonstellen. Maar waar?

Het Spaarbankgebouw aan de Notaris Fischerstraat (foto uit 1930), eerste onderkomen van het Historisch Museum.

De Spaarbank voor Ede biedt uitkomst. In de notulen van de Vereniging staat op 19 oktober 1926 genoteerd: *'Goedgevonden, dat de voorwerpen behorende aan "Oud-Ede" en in bewaring bij den Heer Fischer, geplaatst zullen worden in een kast, staande in de wachtkamer van het Spaarbankgebouw te Ede. Besloten om ter publicatie geschikte artikelen in de plaatselijke*

bladen geplaatst te krijgen.' Dit is het eerste museum in Ede. Het gebouw van de Spaarbank - anno 1900 - staat nog in de Notaris Fischerstraat en is nu een appartementengebouw.

Boerderijtje

De tweede locatie van het museum is het Saksische boerderijtje aan de Driehoek nr.32. Dit boerderijtje heeft een vermeldenswaardige geschiedenis. In het begin

van de 20e eeuw wonen daar Klaas Hendriksen, zijn twee ongetrouwde zoons Gerrit en Willem en zijn ongetrouwde dochter Woutje. Ze leven heel eenvoudig. Er wordt gekookt op een open vuur. Gas en elektriciteit zijn voor hen ongekende gemakken. In 1923 overlijdt Klaas op 93-jarige leeftijd. Zijn kinderen zetten de boerderij op dezelfde eenvoudige wijze voort. Maar ook zij worden ouder. In 1935 overlijdt Willem en in 1936 Woutje. Gerrit kan het alleen niet meer bolwerken.

Het boerderijtje in de Driehoek

In het notulenschrift van de Vereniging staat op 17 november 1936: *'De Voorzitter bracht de tragedie van de bewoners van perceel Driehoek 24 [nu 32.HB] naar voren. Gerrit is naar een Zenuwinrichting getransporteerd, Woutje naar het Julianaziekenhuis. De koe van 1000 pond is verkocht, de hond logeert bij M.van Gestel, van de 12 katten zijn er 10 opgeruimd, het huis is onbewoond, de tuin verwaarloosd. De woning zal wel binnen afzienbaren tijd verkocht worden. Het diende bezit van onze Vereeniging te zijn. De Voorzitter zal een oogje in 't zeil houden.'*

Het bestuur ziet in het boerderijtje een mooie locatie voor een museum, maar ziet ook de nodige bezwaren. Op 26 januari 1937 wordt weer over aankoop gesproken, want de kast in de Spaarbank begint erg klein te worden. *'Ter sprake komt nu het perceel van de fam. Hendriksen in de Driehoek. De vraag is: Aankopen of niet? De heer Staf heeft groote, ja onoverkomenlijke bezwaren tegen een eventueele koop. Het huis is erg bouwvallig en zou veel onderhoudskosten vergen. En wie zou het bewonen willen?'*

Het boerderijtje blijft de aandacht van het bestuur houden en op 23 februari 1937 wordt weer uitgebreid gepraat over een eventuele aankoop. Inmiddels is door de oud-Edenaar Nestelrooy uit Amsterdam f 100,- toegezegd. Het bestuur besluit het boerderijtje *'eens goed gaan te bezichtigen'*.

Kennelijk stapt het bestuur nu toch over de bezwaren heen, want in de notulen van 20 april 1937 staat: *'De Voorzitter memoreert het heuglijke feit, dat 12 April 1937 het perceel Driehoek 24 door "Oud-Ede" is aangekocht voor f.500,--. Verder is nog f.20,-- besteed tot aankoop van de karn met schijf, snijbank met mes, wanmolen, baktrog, waterketel, kabinet en vuurplaat. Ten slotte hebben eenige belangstellenden den kluutschop en eenige spekhaken aan den Ver. geschonken.'*

Vervolgens schenken diverse bestuursleden een bedrag variërend van f 25,- tot f 200,- De notulen eindigen aldus: *'Er diende hierop geklonken te worden zoodat eenige oogenlikken later de leden van "Oud-Ede" zich van hunne zetels verhieven en een dronk wijdden ter gedachtenis aan dit historisch moment en op den bloei en den groei der Vereeniging.'*

Deze tweede locatie van het museum in Ede wordt op 1 juni 1938 feestelijk geopend door burgemeester mr.dr. C.O.Ph. Baron Creutz. Het boerderijtje krijgt bekendheid onder de naam Museumboerderij. Er wordt een gastenboek aangeschaft. De bezoekers komen uit alle streken van het land: Amsterdam, Den Helder, Rotterdam, Vlaardingen, Zwolle enz. en natuurlijk ook uit de directe omgeving.

Tweede Wereldoorlog

Op 10 mei 1940 vallen de Duitsers ons land binnen en op 18 juni 1940 staat in het notulenschrift: *'De Voorzitter opent de Vergadering. Het doet spreker groot genoegen, dat alle leden gespaard mochten blijven. Wij hebben geweldige dingen meegemaakt en staan aan den vooravond van een nieuwe wereldorde.'* Het museum blijft gewoon open en de bezoekers komen weer uit het hele land.

In die tijd stond naast een grote boerderij vaak een zogenaamd bakhuis, waarin in de zomer gekookt werd. Naast de Museumboerderij heeft oorspronkelijk nooit een bakhuis gestaan, maar men aanvaardt toch een royaal aanbod van de heer Jochemsen. In het gastenboek staat: *'Op 12 Juni 1943 is in gebruik genomen het bakhuis aan "Oud-Ede" geschonken door den Heer H.Jochemsen in Maanen onder Ede dat is afgebroken en weder opgebouwd onder toezicht van den Heer A.Weener en waarbij zijn uitgenodigd behalve de Heer H.Jochemsen degenen die daarbij belangeloos hunne medewerking hadden verleend de Heeren A.Weener, J.Versteeg, H.v.d.Top, de firma H.Bruil en Zonen en den Heer J.Tulp.'*

Na de oorlog

In het laatste jaar van de oorlog wordt het boerderijtje door de gemeente Ede gevorderd voor de opvang van evacués uit Arnhem en na de oorlog voor Edese woningzoekenden. Er is in die tijd veel vernield en gestolen. Als het boerderijtje weer ter beschikking van de Vereniging komt, gaat het bestuur voortvarend aan de slag. Het museum wordt gerestaureerd en op 23 juli 1952 heropend. Ook nu komen de bezoekers weer uit het hele land: Kampen, Finsterwolde, Beerta, Zaltbommel, Katwijk aan de Rijn enz.

Helaas krijgt de bouwvalligheid toch de overhand en ergens in de jaren zestig van de vorige eeuw wordt het museum gesloten. De collectie wordt verspreid over de bestuursleden en andere Edenaren met opslagruimte. De Vereniging heeft nu wel een bouwval, maar geen museum. De gemeente Ede heeft begrip voor de situatie en besluit het boerderijtje te kopen. Op 25 augustus 1977 wordt ten kantore van notaris W.Drapers het boerderijtje door de gemeente gekocht voor f 1,-.

De gemeente zal het boerderijtje restaureren. Ook wordt met de Vereniging afgesproken dat het weer een woonfunctie krijgt en dat de bewoner 'een ambachtelijke activiteit' moet uitoefenen. Inmiddels is het boerderijtje een gemeentelijk monument geworden.

Ede-centrum

De Vereniging Oud Ede is nu wel van het hoofdbrekens kostende boerderijtje af, maar heeft nog steeds geen museum. Het bestuur blijft zoeken naar een geschikte locatie en begin jaren 70 komt een oplossing in zicht. In die tijd gaan de Nederlandse Spoorwegen (NS) moderniseren en daarin past dat kleine stations worden afgebroken. Ook station Ede-Centrum staat op de nominatie. Door een gezamenlijk optreden van de gemeente Ede en de Vereniging kan het station van de NS gehuurd worden teneinde er een museum in te kunnen vestigen. Inmiddels is het station in 1974 een rijksmonument geworden.

Door het jarenlang opslaan van de collectie over her en der verspreide locaties zijn de spullen zeer verwaarloosd. Een grote groep vrijwilligers werkt maandenlang aan het ontroesten, repareren en weer bedrijfsklaar maken van de gebruiksvoorwerpen en landbouwwerktuigen.

Op 25 januari 1975 wordt het museum in het station geopend; de naam is *Museum Oud Ede*.

Het is dus de derde locatie van het museum. In De Zandloper jaargang 3, nummer 8, april 1975 schrijft de voorzitter van de Vereniging, de heer J.de Nooy: 'De eer-

ste maand - openingsgasten niet meegerekend - kwamen er zo'n 1600 bezoekers.'
Het museum is een echte oudheidkamer waar de attributen van diverse ambachten en van veel huishoudelijke voorwerpen te zien zijn. Een stijlkamer laat het boerenleven van omstreeks 1900 zien. Door de gemotiveerde en enthousiaste medewerkers en vrijwilligers worden mooie tentoonstellingen georganiseerd die landelijke bekendheid weten te trekken. Uit het gastenboek 1975-1977 is op te maken dat in die periode zo'n 10.000 mensen uit alle delen van ons land het museum hebben bezocht.

Historisch Museum Ede

Eind jaren 80 moet het stationsgebouw grondig gerestaureerd en gerenoveerd worden. De gemeente financiert de buitenkant en de Vereniging moet geld zien te vinden voor een nieuwe inrichting. Om de kosten te spreiden wordt de herinrichting in drie jaren (fases) voltooid. Het museum is nu geen oudheidkamer meer. Het verhaal van Ede wordt in een frisse en overzichtelijke opstelling in chronologische volgorde verteld. De naam wordt *Historisch Museum Ede*. Na het voltooiën van de eerste fase heropent burgemeester mr. W.Blanken op 7 september 1990 het museum.

Cultura Erfgoed

In 2009 wordt het museum losgekoppeld van de Vereniging Oud Ede. De Stichting Historisch Museum Ede beheert nu het museum.

Omstreeks 2010 wordt duidelijk dat de NS - de eigenaar van het gebouw - de huur drastisch zal verhogen. Voor het betalen van de huur is het museum grotendeels afhankelijk van een subsidie van de gemeente Ede. De gemeente dringt aan op samenwerking tussen de diverse instellingen in Ede die zich op een of andere manier bezig houden met het verleden van Ede.

Op dit moment wordt in Cultura door meerdere instellingen die zich met erfgoed bezighouden - inclusief het gemeentearchief - toegewerkt naar een samenwerkingsverband. Het doel van die samenwerking is de inwoner van Ede, die op zoek is naar de geschiedenis van Ede, zo goed mogelijk van dienst te kunnen zijn.

De Stichting Historisch Museum Ede richt zich op wisselexposities in Cultura en zo mogelijk op tentoonstellingen op locaties buiten Cultura.

Op 1 januari 2016 is de deur van het Historisch Museum Ede voorgoed gesloten. Na ruim tachtig jaar heeft Ede geen vast historisch museum meer.

Bronnen

- Archief Vereniging Oud Ede
- *Zo was Ede* door H.J. Nijenhuis. Vendet 1980
- Gastenboek Museumboerderij

Zondag 17 september 1944: bombardementen op Ede

(Bewerkte) inleiding, uitgesproken door Evert van de Weerd tijdens de jaarlijkse herdenking bij het monument aan de Parkweg op 15 september 2017

Operatie *Market Garden* had als doel de geallieerde legermacht vanaf de frontlijn aan de Nederlands-Belgische grens via Brabant, de Betuwe en de Veluwe naar het IJsselmeer te laten oprukken en vandaar verder naar Duitsland.

Over land werden drie Britse legerkorpsen ingezet, en drie luchtlandingsdivisies moesten de route en bruggen beveiligen. Om op die zondag, 17 september 1944, zoveel mogelijk Duitse troepen en luchtdoelkanonnen uit te schakelen plande men om in de ochtend met meer dan 1.000 bommenwerpers en 1.000 jachtvliegtuigen zuid- en midden-Nederland te bombarderen. Van de 8e Amerikaanse luchtmacht waren dat 875 zware bommenwerpers, de zogenaamde *vliegende forten* oftewel B-17's, plus ruim 200 Britse bommenwerpers. Ongeveer 11.000 bemanningsleden deden mee aan deze operatie, alsmede duizenden mannen en vrouwen van het grondpersoneel.

Van deze 8e Luchtmacht vloog de 1e divisie met 440 toestellen naar Brabant en de 3e divisie met 435 vliegtuigen naar midden-Nederland. Hiervan werden 240 B-17's naar de Veluwezoom gedirigeerd. Met 144 toestellen werden doelen in de gemeente Ede aangevallen, namelijk door 54 B-17's met 1.800 bommen het vliegveld Deelen en door 90 toestellen met meer dan 800 bommen Ede.

Kerken

De morgen van 17 september begon al onrustig. Veel jachtvliegtuigen patrouilleerden boven Ede en omstreeks 9:00 uur werd een zware stoomlocomotief bij het station uitgeschakeld. Vanwege de vele vliegtuigen boven Ede besloten de voorgangers van drie kerken nabij Ede-Zuid al snel na aanvang van de dienst de kerk-gangers dringend te verzoeken de kerk te verlaten vanwege de onheilspellende geluiden in de lucht. Ik woonde toen als 9-jarige schooljongen in Ede-Noord nabij restaurant Buitenzorg en beleefde de bombardementen op veilige afstand in de schuilkelder naast ons huis. Tot zover Ede in de vroege morgen.

Nu neem ik u mee naar Engelse vliegvelden waar de toestellen moesten opstijgen. Op zaterdag kwam om 23 uur via de telex de order voor het bombarderen op de volgende morgen en om 2:00 uur 's nachts was het reveille. Een half uur later vond de briefing plaats voor alle officieren d.w.z. voor de piloten, navigators en bommenrichters. Zo'n B-17 had een tienkoppige bemanning en evenzoveel mitrail-leurs. Om 03:30 uur volgde de briefing aan de zes andere bemanningsleden, onder

wie de radio-telegrafist en de mitrailleurshutters. Om 04:30 uur was er de laatste briefing voor iedereen. Daarna volgden de voorbereidingen zoals bommen laden, toestellen aftanken, radio's en motoren testen enz. Het eerste toestel voor midden-Nederland steeg om 06:30 uur op waarna het rondcirkelen begon om in de juiste formatie te komen en de hoogte van 6 km te bereiken. Om 9:00 uur bereikte de eerste formatie de Engelse kust en gingen de vliegende fortén, totale passeertijd 30 minuten, richting Noord-Holland. Boven zee werden de radio's gecheckt, mitrailleurshutters getest en de bommen op scherp gesteld. Bij Bergen kwamen de B-17's Nederland binnen en vlogen via het IJsselmeer, Zwolle en Meppel, naar Almelo. Daar keerden ze om richting Groenlo en veranderden de aanvliegformaties in V-formaties van drie vliegtuigen en dan achter elkaar per doel. Groenlo was ook voor Ede het *Initial Point* oftewel het beginpunt voor de daadwerkelijke aanval in een rechte lijn naar Ede met 12 toestellen.

Daar nam de bommenrichter, vóór in het toestel, het commando over van de piloten en navigator en had hij de leiding als tijdelijk vliegtuigcommandant. Met 10 minuten oftewel 35 km vliegen bereikten de eerste 6 vliegende fortén om 11:25 uur de Ginkelse heide. De bommenrichters konden het doel, de kanonnen bij de kazernes op de Langenberg niet vinden. Dus daverden deze zes toestellen met de 170 bommen aan boord over Ede en keerden terug naar Groenlo om vandaar opnieuw de aanval in te zetten. In Ede gaven de sirenes geen luchtalarm af, omdat men dacht dat het uit Duitsland terugkerende vliegtuigen waren.

Te zuidelijk

Om 11:38 uur kwam de tweede formatie van zes B-17's aanvliegen om de kanonnen bij de kazerne naast het station uit te schakelen, maar de vliegrichting lag iets te zuidelijk waardoor er 60 bommen wel op het doel terechtkwamen, maar de andere 110 bommen de Parkweg en omgeving in Ede-Zuid troffen. Er werd weer geen alarm gegeven, maar in de Enka-fabriek loeiden wel de sirenes en bijna alle medewerkers konden de schuilkelders bereiken. Bij het Maandereind zagen de mannen van de luchtbeschermingsdienst rookwolken opstijgen bij het station en weer dacht men dat het ging om vliegtuigen op de terugweg naar Engeland.

Daarna gebeurde er iets wat afweek van de plannen. Om 11:42 uur vlogen langs de spoorlijn zes toestellen en bombardeerden de Enka met 90 bommen, Hora met 40 bommen en Ede-Zuid met 40 bommen. Gelukkig zat iedereen bij de Enka in de schuilkelders. Ook nu werd geen alarm gegeven en de luchtbeschermingsdienst zag weer rook opstijgen bij het station.

Waarschijnlijk hadden deze laatste zes B-17's van de 24 toestellen die Wolfheze moesten bombarderen, hun doel gemist en dropten ze hun bommen nu boven Ede. Ook fotografeerden zij de inslagen zowel in Wolfheze als in Ede.

Tenslotte kwamen de laatste, oorspronkelijk de eerste, zes toestellen opnieuw aanvliegen vanuit Groenlo en waren om 12:02 uur boven Ede, Hier bom-

Bomkrater aan de Verlengde Parkweg

bardeerden ze de kanonnen bij de kazernes op de Langenberg, waarbij de 170 bommen op de kazernes en de Sijsselt vielen. Alarm kon nu niet gegeven worden, omdat om 12 uur stroom, gas en elektra waren afgesloten.

Bij deze drie bombardementen met ruim 500 bommen vielen 35 slachtoffers en tientallen gewonden. Verder waren 12 huizen vernield en 60 huizen tijdelijk onbewoonbaar. De terugvlucht liep over Barneveld en het IJsselmeer naar Engeland.

Om 12:30 uur zagen Edenaren de eerste 12 vliegtuigen van de airborne-landingen overvliegen en even later volgden 300 zweefvliegtuigen gekoppeld aan evenzoveel trekvliegtuigen en 145 Dakota's met 2200 parachutisten naar de landingsterreinen bij Wolfheze.

Inmiddels waren de voorbereidingen voor drie bombardementen in de middag op Ede in volle gang. De doelen voor de 72 Britse lichte bommenwerpers* met bijna 500 bommen waren nu alle zeven kazernes. Zes squadrons met 286 bemanningsleden, waaronder een Nederlands en Frans squadron, stegen vanaf 12 uur op en vlogen via Moerdijk naar Utrecht. Daar bevond zich het *Initial Point* en vandaar gingen de vliegtuigen in een rechte lijn naar Ede. De eerste formatie met twee squadrons, totaal 24 Mitchell-bommenwerpers, waren om 15:15 uur op 3 km hoogte boven Ede, maar het Nederlandse squadron kon door het wolkende de doelen niet vinden en keerde met de 96 bommen terug naar de vliegbasis. Het Engelse squadron wierp 89 bommen op de kazernes, maar het merendeel kwam in

* Dit waren alle Mitchell (48) en Boston (24) toestellen van de 2nd Group, 2nd Tactical Airforce, RAF. De Mosquito-bommenwerpers van de 2nd Group vlogen naar Arnhem (34) en Nijmegen (9).

de omgeving van de Stationsweg terecht.

Edese Bos

Vijf minuten later volgde de tweede formatie met twee squadrons Mitchell-bommenwerpers. De eerste zes toestellen konden het doel niet goed vinden en gooiden de 48 bommen op het dorp Ede. De volgende zes vonden het doel helemaal niet en keerden terug met hun 48 bommen. Van het tweede squadron wierpen zes toestellen de bommen op de kazernes bij de Langenberg, maar van de andere zes kwamen de 48 bommen in het Edese Bos terecht. In dit bos was de familie Heijink met zeven personen gevlucht; vier van hen werden dodelijk getroffen.

Even voor 15:30 uur kwamen de laatste twee squadrons met 92 bommen in Boston-bommenwerpers, waaronder het Franse squadron, op Ede aanvliegen. 31 bommen vielen op de kazernes, maar ook 17 op het dorp. 44 bommen gingen mee terug.

Het monument aan de Parkweg

Bij de middag-bombardementen met 280 afgeworpen bommen verloren 34 burgers het leven onder wie zeven van de familie Van Otterlo door een voltreffer in een schuilloopgraaf. Naast 26 verwoeste huizen waren er ook 60 tijdelijk onbewoonbaar. Bij de Duitsers in de kazernes vielen 25 doden en 60 gewonden.

Ede had de grootste catastrofe in haar geschiedenis beleefd op deze 17 september 1944. De namen van de slachtoffers staan vermeld op het monument aan de Parkweg.

Evert van de Weerd is de auteur van het boek ‘Luchtoorlog boven Ede’, BDU Boeken, 2009.

Pak maar een doos 11: Begraven en herbegraven

Gerard van Bruggen

‘Kijk maar of je er wat mee kunt, anders pak ik een andere doos’, aldus archiefmedewerkster Esther als ze bijgaande doos voor me neerzet. Ze aarzelde namelijk tussen twee dozen. Volledig willekeurig wordt ‘mijn’ doos dus niet gepakt, maar er wordt meegedacht of er wel een artikeltje in de doos zit. Altijd fijn als mensen meedenken!

De bewuste doos is er één van archief 231 *Archief Graven-administratie Gemeente Ede, 1804-2003*. In 2012 is dit archief ondergebracht in het gemeentearchief, waar het twee strekkende meter in beslag neemt. In totaal zijn er 74 inventarisnummers, waarvan de eerste 22 in de voor mij staande doos zitten.

De inhoud is ruwweg in drie onderwerpen te verdelen: reglementen en aktes, begraafregisters en ontruiming van de begraafplaats Paasbergerweg (achter de Oude Kerk).

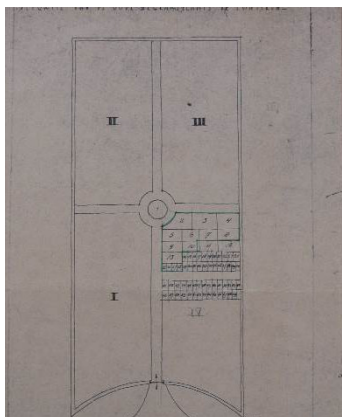
Over de reglementen met betrekking tot het begraven in de gemeente Ede is door Maty Romein in haar historisch cahier *Heengegaan* voldoende opgemerkt. Onder andere dat begraven in en om de kerk, zoals eeuwenlang gebruikelijk was, na de Franse tijd verboden werd; iedere gemeente moest begraafplaatsen aanleggen buiten de bebouwde kom. Het eerste document in de doos is een (in het Nederlands vertaald) extract uit het decreet van Napoleon uit 1804, waarin begraafregels van deze strekking zijn opgenomen.

Dat het inderdaad om een document uit de Franse tijd gaat laat de ondertekening zien: (get: = was getekend) Napoleon. Het origineel van dit decreet bevindt zich trouwens ook in het gemeentearchief, maar op een andere plek.

Hoewel na het vertrek van

1804.
Une sépulture ne peut être faite que dans les
Temples, Synagogues, Hospitales, ou Publicques.
Elle ne peut être faite que dans les lieux
désignés par le Gouvernement, ou dans les
lieux désignés par le Gouvernement.
Le Ministre de l'Intérieur est chargé d'en
faire l'exécution.

1804.
Le Ministre de l'Intérieur est chargé d'en
faire l'exécution.
Le Ministre de l'Intérieur est chargé d'en
faire l'exécution.
get: / Napoleon.

Napoleon de zaak werd teruggedraaid, kwam in 1827 vanuit de Nederlandse overheid opnieuw het verbod op begraven in de kerk. Om aan de nieuwe regels te voldoen worden terreinen gepacht en gekocht om begraafplaatsen aan te leggen. In de doos bevinden zich akten waarin dit voor de verschillende dorpen is vastgelegd. Zo wordt op 28 juli 1828 in Otterlo door notaris Fisscher een akte opgesteld en getekend, waarin wordt vastgelegd dat Jan Hendrik Schut, landbouwer uit Eeschten, en Jacob Franken, bouwman in Harskamp, een stuk grond (*'tweeënveertig roeden, zevenenvijftig ellen en negentig palmen'*) achter de kerk in Ede aan de gemeente in erfpacht afstaan voor f 30 per jaar. Op dit perceel wordt de begraafplaats Paasbergerweg aangelegd – de hierbij opgenomen foto laat duidelijk de structuur van de begraafplaats zien. Hetzelfde gebeurde voor Bennekom, Lunteren en Gelders Veenendaal, en in de doos bevindt zich bijgaande plattegrond van de begraafplaats te Lunteren, waar dezelfde vierdeling is te zien.

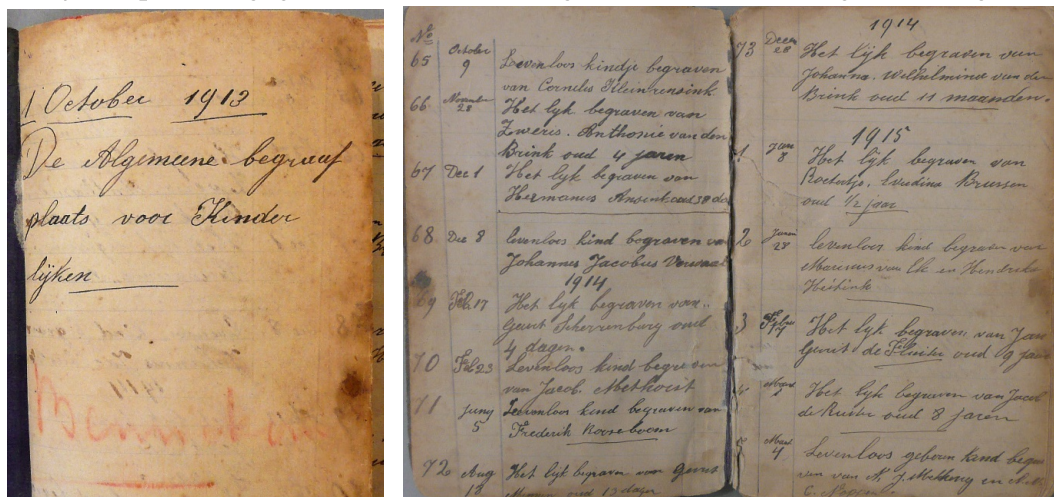
Aan begraafregisters is veel bewaard gebleven en voor stamboomonderzoekers kan dit archief wel het een en ander opleveren; wel geldt voor begraafgegevens een inzagebeperking van 50 jaar.

In mijn doos zitten twee registers, namelijk het register van begraafplaatsen in Ede van 1914-1922. Hierin is voor Ede, Lunteren, Bennekom, Bennekom RK en Otterlo een deel ingericht, zoals het hierbij afgebeelde deel laat zien. Ingeschreven

Num mer akte	Namen en voornamen	datum van overlijden	datum van begraven	Wijk en huisnum- mer	Nummer van het graf	Aanmer- kingen.
		Dag Maand	Dag Maand			
	LUNTEREN					
	BENNEKOM					
	BENNEKOM RK					
	OTTERLO					
	G. Busser	20	okt	23	okt	Heerde 31
	G. Keenig	28	"	1	Juni	Buursch 48
3	Hulststein	31	"	5	Juni	Kredde 6
						59
						Vak 42
						43-45

wordt het nummer van de overlijdensakte, de naam, de datum van overlijden, de datum van begraven, het adres van de overledene en het grafnummer; waar het om een eigen graf gaat is dit tevens aangegeven.

Het tweede register is dat van Bennekom. De doos bevat drie kleine boekjes, waarin de overledenen werden ingeschreven; omdat in het grote register een afdeling Bennekom voorkomt, werden waarschijnlijk de gegevens uit de kleine boekjes op een gegeven moment overgeschreven in het grotere algemene

gemeenteregister. Een speciale afdeling in het grote boek is aangelegd voor kindergraven en in één van de Bennekomse boekjes eveneens.

Terug naar de begraafplaats Paasbergerweg in Ede. Van de vier vakken zijn er drie bestemd voor algemene graven en het vierde vak voor zogenaamde eigen graven. Wanneer de laatste graflegging plaatsvindt is me niet bekend, maar in februari 1884 meldt burgemeester Van Borssele dat 'op het bestaande kerkhof nog maar weinige grafruimten beschikbaar zijn'. Al in 1878 wordt tot de aanleg van een nieuwe begraafplaats besloten en midden 1884 wordt het lijkenhuisje verplaatst 'van de niet meer gebruikte naar de nieuwe begraafplaats', waarna de eerste begrafenissen aan de Asakkerweg (ook de naam Kerkhoflaan komt voor) plaatsvinden.

Terug naar de doos!

De meest uitgebreide inventarismappen bevatten informatie over de ruiming van de begraafplaats achter de Oude Kerk in de jaren zestig van de vorige eeuw. Interessant is dat ruiming van deze 'laatste rustplaats' van vele Edenaren uiteindelijk niet nodig was. In een brief van augustus 1962 met als onderwerp *Ontruiming van de oude begraafplaats te Ede* wordt geschreven dat bij de ontwikkeling van Ede het gemeentebestuur voor grote problemen gesteld wordt en de 'realisering van de "doorbraken" is er een van'. De gemeenteraad heeft namelijk besloten het verkeer uit Maandereind en Grotestraat te weren en vanaf de Stationsweg een doorgaande

Hoewel het om een zakelijke aangelegenheid gaat, wil het gemeentebestuur dat *'in deze aangelegenheid de daaraan inherente piëteit in acht wordt genomen'*. Er is heel wat administratie nodig om dit rond te krijgen. Om welke graven gaat het? Wie is er begraven en wie is de eigenaar? Is deze te achterhalen om toestemming tot ruiming te vragen?

Het begint met een plattegrond van het bewuste deel van het kerkhof. In de doos bevindt zich een aantal van deze plattegronden die elk voor zich andere informatie bevatten. Het kostte enige moeite om deze informatie zichtbaar te maken, want vanwege de grootte bestaat zo'n plattegrond uit met plakband samengevoegde delen. In de loop der jaren is door dit plakband meer aan elkaar gaan verkleven dan ooit de bedoeling was en is er voorzichtigheid nodig om los te maken wat los moet. (Het is niet voor niets dat plakband en nietjes in archiefstukken ten strengste verboden zijn! Waarom het plakband op deze stukken bij de archivering niet verwijderd is, is mij niet duidelijk.)

Het geheel is geïnventariseerd en volgens de legenda (linksonder) zijn er drie soorten graven:

- graven waarop een monument is geplaatst (roze gekleurd);
- graven zonder monument (bruin gekleurd);
- graven waarin geen resten zijn gevonden (grijs gekleurd).

De laatste categorie (ik tel acht van deze graven, waaronder een graf met de naam Tulp) geeft aan dat de graven al geopend geweest zijn. Het is heel verleidelijk in te gaan op de veelheid van namen die we tegenkomen, waaronder veel bekende Ede-se namen, maar dan wordt dit artikel te lang. Bij de plattegrond behoort een register waarin voor alle graven de tekst van een eventuele grafzerk ('monument') is ingeschreven en een register waarin is aangetekend wie er begraven zijn en naam en adres van de belanghebbenden. Al deze belanghebbenden worden aangeschreven en gevraagd of er geen bezwaar tegen ruiming van het graf bestaat. Het antwoord is ook in het laatste register ingeschreven. Ruiming van een graf kan betekenen dat de grafresten in een verzamelgraf op de Asakkerweg zijn herbe-graven, maar ook is in een aantal gevallen het complete graf overgebracht naar de Asakkerweg, waar op het oude gedeelte een hele rij uit deze nieuwe-oude graven bestaat.

Als laatste nog even aandacht voor de cirkel op bovenstaande plattegrond. Omdat de plattegrond slechts een kwart van de begraafplaats betreft, is deze cirkel het middelpunt van het kerkhof, net als in het hiervoor opgenomen schema van Lun-teren. Bekend is dat op deze plaats de bekende gedenkzuil voor ds. Detmar was opgericht, die op sommige foto's in de beeldbank van het gemeentearchief zichtbaar is. Het gaat dus om het graf van ds. Detmar (predikant in Ede van 1834-1844), waarin hij op 9 augustus 1844 onder grote belangstelling is begraven. Merkwaardig is echter dat in de cirkel geschreven is '*Groeve voor de Predikanten*' en op een ander document '*Domineesgraf*'. In de cirkel is geschreven dat inderdaad ds. Detmar hier is begraven en een kind van ds. Brouwer (predikant in Ede van 1852-1864); dit kind is het negen maanden oude zoontje van Brouwer, dat in 1856 overlijdt. Uit dit feit blijkt inderdaad dat het om een 'graf van de kerk' gaat. In het register waarin alle overbrengingen van het oude kerkhof naar de

Asakkerweg zijn opgetekend, staat het graf beschreven als '*predikantsgraf Detmar*' met als inhoud '*Ds. D.A. Detmar en andere predikanten*'. Dit laatste is merkwaardig. Het lijkt mij niet waarschijnlijk dat in dit graf ook andere predikanten zijn begraven; de enigen die in aanmerking hadden kunnen komen zijn ds. Schippers, overleden in 1917, 49 jaar oud, en ds. Kalshoven die in 1926 op 92-jarige leeftijd overlijdt, maar beiden zijn in Bennekom begraven. En ds. Leenmans die in 1960

overlijdt, heeft een eigen graf op de Asakkerweg. Omdat in genoemd register het kind van ds. Brouwer niet genoemd wordt, vermoed ik dat op grond van de meer-voudige grafresten de aantekening ‘Ds. D.A. Detmar en andere predikanten’ is neergeschreven, temeer daar het graf te boek staat als ‘*Groeve voor de predikanten*’. Ook staat nog in het register aangetekend: ‘*gedenkplaat in kerk + nwe steen + tekst door gemeente te plaatsen*’. De plaquette op de gedenkzuil is inderdaad aangebracht in de Oude Kerk en daar nog steeds aanwezig, en op de begraafplaats Asakkerweg is op het nieuwe graf van Detmar een nieuwe staande zerk aangebracht.

De doos bevat nog veel vermeldenswaardigs, dat ongenoemd blijft in dit artikeltje, dat eigenlijk al te lang is geworden. Wie toch nieuwsgierig is geworden naar alle namen en bijzonderheden in deze doos, kan natuurlijk zelf gaan kijken in de studiezaal van het gemeentearchief, alleen moet je dan wel aangeven welke doos je wilt inzien en niet net als ik zeggen ‘Pak maar een doos’.

School met den Bijbel in Ede-Zuid

Terug in de schoolbank is het nieuwe boek van Jaap van Ree, die eerder schreef over o.a. Oud Ede-Zuid (zie *De Zandlopers* 2015-4 en 2016-1). Hierin gaat hij terug naar het begin van de *School met den Bijbel* in Ede-Zuid. De *school van Hoek*, zoals die in het begin van de 20e eeuw werd genoemd, begon in 1921 met 78 leerlingen in het Parkhotel van de Enka tot in 1922 het gebouw gereed was. Het was een christelijke school, maar de Enka speelde een belangrijkere rol dan de Kerk. Deze fabriek zorgde voor ouders met leerlingen. Toen een jaar later de Koepelschool haar deuren opende, bleek de Kerk meer concurrent dan leverancier van leerlingen te zijn.

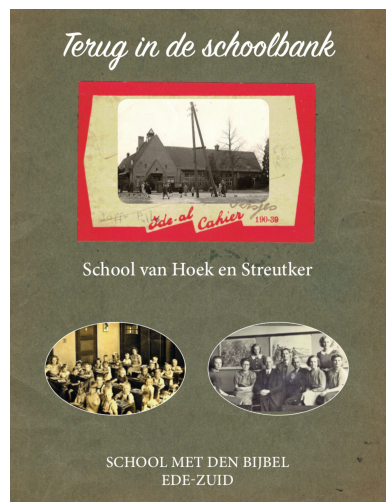
Het boek geeft een beeld van het leven in en om de school, afgewisseld met schoolverhalen. De school en het enorme schoolplein met voetbalveld worden beschreven, de juffen en de meesters worden uitvoerig voor het voetlicht geplaatst, de strafmaatregelen en de buitenschoolse activiteiten krijgen een plaats en ten slotte de oud-leerlingen. In het boek komen oud-leerlingen aan het woord die in de oorlog daar op school zaten, anderen van begin jaren vijftig en Jaaps eigen generatie van eind jaren vijftig tot begin jaren zestig.

Zoals elke lagere school heeft ook deze veel betekenis gehad in het leven van velen. De schrijver is daarom van mening dat de verhalen van de school niet verloren mogen gaan. Dat is de reden waarom hij dit boek heeft geschreven. Op de achterflap van het boek verwoordt hij het als volgt:

Zoals bij de meeste scholen het geval is, bestaan er ook over deze school veel mooie verhalen. Om al die fascinerende belevenissen te bewaren heb ik met hulp van oud-leerlingen herinneringen en foto's bij elkaar gebracht en er een boek van gemaakt. Beleef de school (opnieuw) met een boek dat een mooi beeld geeft van onze School met den Bijbel aan de Muldersweg, later Anton Mauvestraat in Ede-Zuid.

Voor leerlingen van elke lagere school in Nederland uit de jaren veertig, vijftig en zestig uit de vorige eeuw een heerlijk boek om even bij weg te dromen en veel opnieuw te beleven. Voor jongere leerlingen is het interessant om het lager onderwijs zoals het toen in ons land was, te leren kennen.

Het boek kost €14,95 en is te koop in Ede-Centrum bij Het Paard van Troje, Boek en Buro, en Boekhandel Hardeman, in Ede-Zuid bij Primera aan de Parkweg, en in Veenendaal bij Boekhandel Van Kooten aan de Zandstraat.

Feestmuziek

Jan Kijlstra

Wie in het Ede van vroeger een instrument wilde leren bespelen, had een paar mogelijkheden. Je werd lid van één van de *muziekkorpsen*, dan kreeg je een instrument en les van één van de leden.

Dat systeem werkte tot voor een decennium of wat geleden erg goed, en heeft heel wat uitstekende muzikanten opgeleverd. Helemaal gratis was zo'n muzikale opleiding niet, want er moest verenigingscontributie worden betaald. Maar omdat het instrument gratis in bruikleen werd gegeven, was het wel een relatief goedkope manier om muziek te leren maken. En in Ede kon, en kun je nog wel, op een hoog muzikaal niveau aan blaasmuziek doen.

Wie geen lid wilde worden van een harmonie- of fanfareorkest, bijvoorbeeld omdat gekozen werd voor een instrument dat niet in een dergelijke vereniging gebruikt werd, was in feite aangewezen op *muzieklessen*, waarvoor een veel hoger bedrag betaald moest worden. Alleen al omdat er een instrument moest worden aangeschaft. Voor piano- en orgellessen kwam je dan al gauw bij een kerkorganist uit. Bekende Edese namen waren *Van Zoelen*, *Foeken* en *Weijland*. Muziekhandelaren als *Wagensveld* en *Robbers* gaven ook les. En er waren ook particuliere

muziekonderwijzers, zoals *Frieda Baljet*, *Geitenbeek* en *Van Ree*. De laatsten waren directe concurrenten, Geitenbeek zat met z'n Edesche Muziekschool op de Amsterdamseweg, en Van Ree runde Mixture, aan de Lindenlaan. Enig verschil was er wel, Geitenbeek was vooral gericht op de meer serieuze kant van de muziek, met uiteraard veel harmonium-leerlingen, immers hét huisinstrument (de 'psalmenpomp') in veel gezinnen met een christelijke signatuur, terwijl Van Ree ook de 'lichte' muziek tot zijn werktterrein rekende.

Muziekinstituut „Mixture”

CURSUSSEN PER 1 JANUARI 1951

Orgel, Piano, Gitaar, Banjo, Mandoline, Hawaiigitaar, Accordeon,
Blokfluit, Chrom. mondorgel, Muziektheorie

U studeert onder deskundige leiding in een gezellige sfeer. INSTRUMENTEN
IN HUUR (na een jaar eigendom). Desgewenst ook in huur, huurkoop
of . . . GRATIS. Alles met een jaar garantie.

Inlechtingen te Lunteren T. Lagerweij, Dorpsstraat 110
te Ede L. W. van Ree, Maanderweg 8 Spreekuur Zaterdag 4-6 uur

Advertentie uit 1950

Eén van de instrumenten van die wat minder zware muziek was het *accordeon*. Het was dan ook geen wonder dat Van Ree goede connecties had met Robbers, eigenaar van de gelijknamige muziekwinkel aan het Maandereind (zie ook De Zandloper 2015-1). Want Robbers verkocht ook accordeons. Zo ontstond er een muzikale vriendschap, die uitsteeg boven het puur zakelijke. Ze gingen zelfs samen op vakantie!

Eddy Robbers, zoon van voornoemde Robbers (en later de opvolger van zijn vader in de muziekzaak) kan daar fraaie verhalen over vertellen. Hier een wel bijzonder mooie geschiedenis, waarin Eddy zelf een hoofdrol speelt.

Van Ree gaf ook les aan huis, ook in de buitendorpen. Hij 'ging de boer op'. De ouders van één van die leerlingen, ergens tussen Wekerom en Harskamp, zouden een 40- of 50-jarig huwelijksfeest geven. En daar moest, en dat was me wat, ook muziek bij komen. Niet van dat populaire, geen accordeonist of zo, en al helemaal geen populaire, wereldse muziek. Nee, Van Ree werd gevraagd of hij niet met een *bandrecorder* kon komen, en dan geestelijke muziek kon laten horen. Nou, dat kon Van Ree wel.

Hij ging naar z'n vriend Robbers, en vertelde dat hij een bandrecorder nodig had, met daarop een band met geestelijke liederen. Die hoefde hij dan op de dag van het feest alleen maar neer te zetten bij het bruidspaar thuis, en later kon hij die dan weer ophalen. 'Maar natuurlijk', zei Robbers, 'dat is geen probleem. Ik laat Eddy dat wel even voor elkaar maken.'

Een bandrecorder was beschikbaar, die verkochten ze zelf, en ook de grammofoonplaten met de gewenste gewijde muziek stonden in de bakken in de

MAAK HET U GEZELLIG met

Sint Nicolaas

Wij hebben hiervoor een
prachtige collectie

BLADMUZIEK
HARMONICA'S
MONDORGELS
FLUITEN
TROMMELS
PIANO'S
ORGELS ENZ.

Alsmede een groote sortering
aardige SCHERTSARTIKELEN
Dus..... voor gezelligheid
naar

E. A.

Robbers

Maandereind 14, Ede, Tel. 736

Adverrrtentie uit 1939

winkel. Eddy maakte de band gereed voor gebruik, en het apparaat stond in de winkel klaar voor Van Ree.

Toevallig gingen de ouders van Eddy op vakantie, en hij moest op de winkel passen. Dat was natuurlijk een mooie gelegenheid om een feestje te bouwen voor een handvol vrienden. Als de kat van huis is, etc... En zoals dat gaat, op een gegeven moment worden er moppen verteld, vooral van het soort die bij 'jongens onder elkaar' populair waren, en zijn. Dus niet altijd geschikt voor 'onder de kerstboom'.

Eddy kreeg een ingeving. Hij dacht: 'Wacht eens, beneden in de winkel staat die bandrecorder, die pak ik even en dan neem ik dat mooi even op. Kunnen we er nog eens om lachen als we het afspelen. En dan haal ik dat stukje er morgen wel weer af.' Het zelf opnemen en terugluisteren was in die tijd nog betrekkelijk nieuw, en zou de feestvreugde aanzienlijk verhogen. Dat deed het dan ook. Alleen: Eddy vergat prompt de band in de gewenste staat terug te brengen, dus met alleen maar geestelijke muziek, en zonder die moppentapperij.

Opgehaald...

Tot het hem, een paar dagen later, weer te binnen schoot! Maar die bandrecorder was nergens meer te vinden. Hij vroeg de meisjes die in de winkel werkten waar ze dat ding hadden gelaten. 'O', zeiden ze, 'die heeft van Ree gisterochtend opgehaald.'

Eddy kreeg toen al een naar gevoel rond z'n middenrif, en niet ten onrechte. Want nog geen half uur later kwam Van Ree, witheet, de winkel binnenstormen. 'Wat heb je me nu klaargemaakt! 't Is gewoon verschrikkelijk. Die mensen zijn woest, en ik ben die orgelleerling kwijt. Nette christelijke mensen, en dan die rotmoppen daartussen. Daar komt nog bij dat ze, toen ik de bandrecorder daar neerzette, zeiden dat ze het zeer op prijs stelden dat ik al die moeite voor hen had gedaan. En ik heb toen gezegd dat zoiets, voor een goede klant, natuurlijk geen enkele moeite was.'

Van Ree kon toen natuurlijk niet meer zeggen dat dat opnemen door iemand anders was gedaan. Enfin, toen de ouders van Eddy terugkeerden van vakantie, kreeg hij de wind nogmaals van voren.

Eddy vertelt dat z'n 'maats' er wel voor zorgden dat het verhaal als een lopend vuurtje door de buurt ging. En dat hem dat nog meer in verlegenheid bracht. Aan dat laatste mag getwijfeld worden, omdat hij ook zijn vader citeert, die tegen zijn moeder had gezegd: *'Die snotneus is er nog groots op ook!'*

En Van Ree lag er, in dat stukje butengebied, daarna als muzieleraar volledig uit.

Edese vrouwen voor het voetlicht

Arno van der Valk

Historica *Els Kloek* wil historische vrouwen voor het voetlicht brengen. Met haar team verzamelt ze daarom biografische informatie van Nederlandse vrouwen, van de vroegste tijden tot nu. Voor de biografieën, zie het *Vrouwenlexicon* <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/>.

1001 vrouwen

In 2013 werd het Vrouwenlexicon ook een boek: *1001 Vrouwen uit de Nederlandse geschiedenis*. Deze bestseller werd vormgegeven door topontwerpster Irma Boom en werd in 2017 gekozen tot het beste geschiedenisboek aller tijden. Aangemoedigd door het succes werkt het team nu aan een vervolg: *1001 vrouwen in de 20ste eeuw* (te verschijnen begin 2018).

Edese vrouwen

In deel 1 stonden de biografieën van de Edese dichteres *Anne Maria Moens* en van haar protegée *Charlotte Leinweber*. Ook in deel 2 komen Edese vrouwen aan bod.

Allereerst *Janneke Landman* (1919-2007). Deze voorvechtster van doven overleed 6 oktober 2007, 88 jaar oud, in De Gelderhorst. Ze was opbouwwerkster in en tus-sen dovenorganisaties: adviserend, coachend en soms sturend. Landman was intelligent, assertief, doortastend en onafhankelijk en heeft sterk bijge-dragen aan het zelfbewust maken van de doven.

Er is ook een biografie van de joden-verraadster in de Tweede Wereldoorlog *Betje Wery*. Als joodse werd zij spionne voor de Duitse bezetter en verried vele joden en verzetstrijders. Voor haar rol werd in 1948 de doodstraf tegen haar geeist. Ze ontliep de doodstraf en werd op 15 mei 1948 tot levenslang veroordeeld. In 1967 kwam ze met haar man Mijndert Vonk en twee kinderen in Ede wonen. Hij was een wegens moord veroordeelde SD-er; ze hadden elkaar in de gevangenis ontmoet. Ze hadden samen een huwelijksbemiddelingsbureau. Eind 1979 bracht haar bedrijf ongehuwde dames

Janneke Landman

Betje Wery

aan de man in het televisieprogramma TV Privé van Henk van der Meijden. Wery's oorlogsverleden kwam op straat te liggen en zorgde voor ophef in de media. Hierna leefde ze in de anonimiteit. Betje Vonk-Wery overleed op 16 oktober 2006, 86 jaar oud, in Ede.

Ook is er plaats ingeruimd voor de levensbeschrijving van de Edese schrijfster *Jos van Manen Pieters* (1930-2015). Haar *Tuin-fluiter-trilogie* was zo populair dat velen eerder aan haar boeken dachten dan aan de zangvogel.

Jos van Manen Pieters

Bennekomse en Lunterse vrouwen

Daarnaast worden in 1001 vrouwen in de 20ste eeuw biografieën opgenomen van andere vrouwen uit de gemeente Ede, zoals de 'Bennekomse' wetenschapster *Alie Edelman-Vlam*, artieste *Aase Rasmussen* en de schrijfsters *Agnes Maas van der Moer* en *Henriette de Beaufort*.

De in Lunteren woonachtige *Suzanna von Wolzogen Kühr* heeft naam gemaakt als auteur van het tweedelige *De Nederlandsche vrouw in de 18e eeuw* (1914), een uniek overzicht van alle mogelijke, vooral literaire uitingen over de rol die

vrouwen in die tijd werd toebedacht. In 1928 verhuisde zij met haar moeder naar Lunteren, waar de familie aan de Kastanjelaan een huis volgens theosofische inzichten had laten bouwen. Haar moeder was tot op hoge leeftijd actief in de Theosofische Vereeniging. Ook Suzanna bleef tot haar dood lid. Zij hoorde bovendien tot de Esoterische School, de geheime afdeling van ingewijden in de occulte wetenschap van de theosofie, maar leidde een teruggetrokken bestaan. Op 18 april 1953 stierf Suzanna von Wolzogen Kühr, 69 jaar oud.

Suzanna von Wolzogen Kühr

COLOFON

Vereniging Oud Ede

De vereniging, opgericht in 1924, stelt zich ten doel volgens artikel 3.1 van de statuten: *'Het onderzoek van archieven en gedrukte bescheiden naar alles wat betrekking heeft op het ontstaan en de geschiedenis van de dorpen (kerken en buurten) van het ambt en van de gemeente Ede en het verzamelen en bewaren van alles wat van belang kan worden geacht voor en betrekking heeft op de geschiedenis van Ede.'*

Postadres Postbus 8293, 6710 AG Ede
Telefoon 06 348 676 27
E-mailadres oudede.nl@gmail.com
Website www.oudede.nl
Bankrekening NL24 INGB 0003 5342 68

Dagelijks bestuur:

Simon van de Pol (voorzitter), Gerard Hendriks (secretaris), Wim Bruijnes (penningmeester) en Casper Braafhart.

Leden;

De vereniging telt ca. 800 leden. Nieuwe leden kunnen zich aanmelden per telefoon, brief, e-mail en via de website. Beëindiging van het lidmaatschap uitsluitend schriftelijk per brief of e-mail vóór 1 november. De contributie bedraagt in 2017 € 15,00.

Erelid van de vereniging is Hetty Blaauw-de Wit.

Giften en schenkingen zijn fiscaal aftrekbaar omdat de Vereniging een erkende Algemeen Nut Beogende Instelling is. Omdat de VOE een culturele instelling is geldt zelfs een extra aftrek van 25%! De aftrek geldt overigens ook voor de contributie!

De Zandloper

Is een uitgave van de Vereniging Oud Ede en verschijnt viermaal per jaar.

De redactie van De Zandloper bestaat uit Hans Post (eindredacteur), Joyce van den Berg, Frans van Oort & Gerard van Bruggen.

De redactie van De Zandloper is te bereiken op e-mailadres zandloper@telfort.nl.

Nieuwe artikelen die verband houden met de geschiedenis van Ede zijn welkom. De redactie behoudt zich het recht voor een artikel te weigeren. Overname van artikelen uitsluitend na schriftelijke toestemming van het bestuur van de VOE.

Productie van De Zandloper: Verloop Drukkerij, Alblasserdam - ISSN 1384-7090

Afbeelding omslag: Infanteriekazerne met de in 1931 door de burgerij geschonken Wihelminalantaarn (Fotocollectie Vereniging Oud Ede HME312489).